

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертаційну роботу Додоуха Валерія Миколайовича
«Рід Галаганів в історіографічному освоєнні»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
зі спеціальності 032 Історія та археологія,
галузь знань 03 Гуманітарні науки

Актуальність дисертаційного дослідження значною мірою зумовлена самою постановкою проблеми і пояснюється, перш за все, необхідністю ретельного перегляду в сучасній українській історіографії оцінок та поглядів на роль і місце представників соціальної еліти в історії та культурі України. Адже способи, характер та інтепретації діяльності козацької старшини, шляхти, дворянства Наддніпрянщини в наукових працях, починаючи з XIX ст. і до нашого часу залежали й залежать від пануючих у суспільстві ідеологем та домінуючих дискурсів, а це часто призводило до певних спрощень і примітивізацій під час реконструкції й представлення інформації про цю важливу суспільну верству та її окремих представників. По-друге, актуальність дослідження процесу історіографічного освоєння історії роду Галаганів пов'язана не лише з реінтерпретацією ролі соціальних еліт у цілому, але й з предметним його вивченням, оскільки протягом XVIII–XIX ст. він посідав одне з ключових місць у суспільно-політичному, економічному, духовно-культурному та інтелектуальному житті Лівобережної України. Здобувши собі ім'я на початку XVIII ст. рід перервався у 1888 р. зі смертю Григорія Павловича Галагана. По-третє, значимість дослідницької уваги до поставленої автором проблеми без сумніву визначається й тим, що рід Галаганів протягом XVIII–XIX ст. за своїм статусом та економічною потугою знаходився у найтіснішій взаємодії практично з усіма представниками еліти свого часу, а тому його вивчення через призму історіографічної експертизи наукової літератури, актуалізуються як комплекс репрезентативних тематичних аспектів у контексті вивчення різних проблем історії та історіографії соціальної еліти Лівобережної України. До того ж протягом більш, ніж 150 років сформувалася значна історіографічна традиція з вивчення теми, яка нагально потребує систематизації, узагальнення й поглибленого аналізу, а отже актуальність обраної теми визначається не лише проблемно-тематичною, а й власне історіографічною її значимістю.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Структура і зміст дисертаційного дослідження відповідають меті й дослідницьким завданням, які повністю реалізовані у вступі, чотирьох розділах основної частини, висновках, списку використаних джерел та літератури.

Дисертацію виконано в межах науково-дослідної теми кафедри спеціальних галузей історичного знання та дидактики історії Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара «Актуальні проблеми дослідження суспільно-політичної, економічної та духовно-культурної історії Східної Європи XIX–XXI ст.» (державний реєстраційний №0125U001329).

У *Вступі* автор чітко окреслив власне розуміння актуальності теми, сформулював об'єкт і предмет вивчення, мету й дослідницькі завдання, обґрунтував хронологічні межі та територіальні рамки дисертаційного дослідження, визначив його ключові методологічні орієнтири, стисло розкрив наукову новизну отриманих результатів, їх практичне значення. Також він вказав на особистий внесок у вивченні теми, зв'язок з науковими програмами, темами, планами підрозділу, подав перелік власних публікацій.

Розділ 1 «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження» має теоретико-методологічний та методичний характер. Він відрізняється логічною й збалансованою структурою, являє собою самостійне аналітичне дослідження. У *параграфі 1.1* автор подав та стисло охарактеризував головні історіографічні етапи у вивченні теми, досить чітко представив його джерельну базу. При цьому структура джерельної бази вибудована логічно й не викликає жодних застережень. Автор подав гарну орієнтацію у поняттях історіографія «першого» та «другого рівнів», розкрив сутність історіографічної експертизи в історичному дослідженні. Цілком логічним виглядає виокремлення саме трьох наукових етапів в історії дослідження роду Ґалаганів. Зазначено головних репрезентантів історіографічної традиції з теми в межах кожного з етапів, вказано на ключові наукові праці, які їм належать та безпосередньо стосуються теми дослідження. Логічним видається те, що автор звернув увагу на надзвичайну вагомість наукового доробку О. Лазаревського, М. Костомарова, Д. Яворницького, А. Степовича та ін. дослідників. Не викликає заперечень теза, що саме Сергій Білокінь «залучив» останнього представника роду по чоловічій лінії Григорія Павловича Ґалагана «до числа найвидатніших меценатів» України (с. 35).

У *параграфі 1.2* розкриті головні методологічні та теоретичні аспекти дисертаційної роботи. Автор досить послідовно вибудував і чітко пояснив суитність та потенційні можливості залучених ним дослідницьких методів, продемонстрував їх дієвість у межах теми дослідження. Особлива увага була приділена теорії історіографічного образу, яка продемонструвала власні можливості в працях інших українських істориків. Дисертант спромігся цілісно й органічно вбудувати зазначену теорію у власний дослідницький процес, виокремив три основні етапи його формування на рівні історіографічного осягнення особистого доробку Галаганів у інтепретаціях дослідників різних поколінь та історичних етапів (с. 46–47). Також яскраво продемонстровано можливості методів біографістики в теоретико-методологічному та власне історіографічному дискурсі теми.

Розділ 2 стосується характеристики образу (або, напевно, більш логічно сказати, циклу образів) родини Галаганів в українській історіографії другої половини XIX–початку XX ст. У *першому параграфі* розділу автор досить ретельно, уважно й водночас надзвичайно коректно проаналізував доробок відомих істориків того періоду, який стосувався зазначеної родини або окремих її представників. Зокрема це іменний нарис у генеалогічній серії та інші відомі праці О. Лазаревського, «Мазепа та мазепинці» М. Костомарова, «Історія козаків запорозьких» Д. Яворницького. Заслуговує на цілковиту підтримку констатування автором того, що О. Лазаревський «виносив на перший план господарську діяльність Галаганів і презентував своїх героїв із врахуванням своїх особистих поглядів на поміщицько-селянську проблематику, стосунки між землевласниками, козацтвом та селянством, виходячи із власних переконань щодо руйнівної ролі козацько-старшинської еліти в процесі націєтворення, яка проявлялася в утисках справжніх носіїв національної ідентичності – селянства та рядового козацтва» (с.58–59). Беззаперечним є висновок В. Додуха про те, що М. Костомаров «не тільки сформував абсолютно негативний образ полковника Галагана (йдеться про засновника династії Гната Івановича), але й першим надав свідчення про вчинок, який згодом стане сприйматися як головна темна пляма на біографії всіх його нащадків» (с. 61). Цілком виваженою є й така констатація автора дисертації: «...образ Галаганів (в першу чергу Гната Галагана), створений Д. Яворницьким, може стати прикладом історіографічного обґрунтування багатовікової негативної народної пам'яті (с. 61).

Досить вдало автором передані спроби ряду дослідників рубежу ХІХ – ХХ ст. (А. Степовича, В. Модзалевського, О. Ковалевського, М. Марковського та ін.), в т. ч. й за посередництвом авторського нарису найбільш відомого члена родини Григорія Павловича, створити більш «позитивний» образ Галаганів. Дисертантом констатовано, що саме протягом зазначеного періоду дослідниками було детально проаналізовано основні події на життєвому шляху цього неординарного представника родини, зокрема його участь у здійсненні аграрної реформи 1861 р., у діяльності Південно-Західного відділу географічного товариства Російської імперії, різних меценатських проектах.

Параграф 2.3 присвячений аналізу тематичних публікацій про рід та окремих представників Галаганів, уміщених на сторінках часопису «Київська старовина». Зокрема звернуто увагу на публікації в цьому періодичному виданні окремих матеріалів з родинного архіву (щоденників, матеріалів листування, офіційних документів).

Розділ 3 «Рід Галаганів у радянській та діаспорній історіографії» автор цілком виправдано розпочав з аналізу узагальнювальних історіографічних оглядів 1970-х–початку 1980-х рр., оскільки вони яскраво демонструють фактичне випадіння теми дослідження поза межі українського історіографічного дискурсу. Далі він звернувся до наукового доробку 1920-х рр., зокрема проаналізував пізні праці А. Степовича, окремі публікації О. Дорошкевича, М. Покровського, ряду інших авторів. Досить ретельно автором проаналізована ґрунтовна монографія Федора Савченка «Заборона українства 1876 р.» та зокрема оцінку вченим ставлення Г. П. Галагана до українського питання.

Серед більш пізніх досліджень радянської доби до авторської оптики потрапили перш за все публікації Івана Гуржія та Петра Зайончковського. Окрім того, увага приділена й огляду радянських енциклопедичних видань на предмет присутності й особливостей характеристики представників родини Галаганів, що безумовно свідчить про гамагання автора якомога більш повно й цілісно охопити всю радянську історіографічну традицію з теми.

У межах аналізу української діаспорної наукової літератури, дотичної до теми дослідження в дисертації, логічно потрапили узагальнююча праця Дмитра Дорошенка, «Історія освіти в Україні» С. Сірополка, публікація Костя Мощенко «Український будинок Григорія Галагана», монографії О. Оглоблина «Люди Старої України» і «Гетьман Мазепа та його доба».

Висновок по розділу виглядає цілком логічним та аргументованим. Автор зокрема констатував наявність протягом зазначеного періоду ідейної та методологічної конфронтації «двох історіографічних потоків національної історіографії», що накладало «не лише суттєві обмеження на процес історичного пізнання», а й відкривало нові горизонти освоєння актуальних питань, відверто демонструвало обмеження і пробіли у позиціях сторін, сприяло усвідомленню некоректності спрощених схем, викликало етичне несприйняття занадто ідеалізованих образів» (с. 142). При цьому, згідно зі слухним узагальненням автора, розбіжності в оцінках діяльності і структурі образів певних представників родини цілком могли спостерігатися в межах одного історіографічного часу й однієї наукової парадигми, або, навпаки, могли мати місце певні подібні риси для характеристики окремих представників родини і в радянській, і в діаспорній науковій літературі.

Дуже позитивне враження справляє заключний *Розділ 4 «Образ Галаганів у сучасній історіографії»*, де автор вдало продемонстрував власний професійний рівень, застосувавши сучасний методологічний інструментарій для аналізу новітньої історіографічної традиції з теми. У розділі мова йде про хронологічний відтинок у вивченні теми, починаючи з середини 1980-х рр. і по сьогоднішній день. Автор, за його власним висловом, окреслив «шляхи реанімації історичної елітології», виокремивши при цьому два етапи в межах історіографічного періоду, межею між якими став початок 2000-х рр. В рамках першого етапу автор приділив найбільш пильну увагу аналізу дисертацій та статейних публікацій Тетяни Ткаченко та Анатолія Тимошенка. Ретельно і комплексно дисертантом проаналізовано доробок Мирослави Смольницької у вигляді циклу статей та датованого 2007 р. монографічного дослідження. На досить аргументовану думку дослідника, загалом «на початку становлення самодостатньої української історіографії у перші роки незалежної України відбулися якісні зміни у теоретико-методологічному оснащенні вітчизняної історичної науки, її переорієнтація на засвоєння досвіду світової гуманітаристики, налагодження тісної комунікації «материкових» та діаспорних фахівців та наукових центрів», а «завдяки ексклюзивному стану інформаційного, особливо архівного забезпечення, та формуванню нового покоління дослідників, вивчення історії цієї родини» дало суттєві результати, посіло одну з лідируючих позицій у студіюванні історії еліти Лівобережної України XVIII–XIX ст. (с. 161–162).

Щодо заключного етапу дисертант цілком слушно виокремив і проаналізував діяльність двох основних наукових осередків у дослідженні історії родини Галаганів: київського та дніпровського. Головним здобутком першого стала археографічна серія «З Галаганівського архіву» та цикли статейних публікацій, авторами (або співавторами) переважної більшості яких стали М. Будзар та А. Ковальов. У центрі увагу представників цього осередку переважно перебували різноманітні проблеми публічного та приватного життя представників родини, їх внутрішнього світу, комунікацій, уявлень та емоційних станів, гендерних контекстів, соціальних та мовних практик Г. П. Галагана та його найближчого оточення.

Натомість визнаним лідером групи фахівців Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара стала професор Т. Литвинова, до зусиль якої долучилися професор О. Журба, автор рецензованого дисертаційного дослідження, студенти історичного факультету університету. Згідно зі слушним зауваженням В. Додуха, у центрі уваги цього наукового співтовариства переважно знаходилися не стільки «конкретно-історичні ракурси», скільки історіографічне осмислення «освоєння роду Галаганів в історичній літературі», рефлексії щодо «сучасного стану розробки цієї проблематики» та теоретико-методологічні проблеми історичної біографістики, соціальної та інтелектуальної історії (с. 166). Розділ містить розгорнуті, логічні й цілком аргументовані та адекватні проведеному дослідженню висновки.

У загальних висновках автором чітко виокремлені й стисло узагальнені крізь призму тематичних компонент, особливостей застосовуваних підходів, залучених джерел та дослідницьких оптик основні історіографічні етапи в освоєнні теми. Окрему увагу цілком слушно звернено на загальні риси у вивченні теми, серед яких виокремлено: кількісну асиметрію публікацій; переважання досліджень, присвячених публічній активності Галаганів у соціально-політичній, військово-господарській, громадянській, благодійницьких сферах; наявність своєрідної історіографічно-гендерної диспропорції, коли жінкам родини присвячується значно менша увага, ніж чоловікам; нерівномірність висвітлення життя та діяльності членів родини у спеціальних публікаціях.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в дисертації фактично вперше узагальнена й проаналізована тематична історіографія, присвячена представникам родини Галаганів. При цьому наявний у межах історіографічної традиції масив інформації автор розглянув з позиції теорії

образів, виокремивши основні етапи, напрями та підходи до вивчення цього старшинсько-дворянського роду, частково й загалом українських соціальних еліт XVIII–XIX ст. Автором було знайдено та досить ретельно проаналізовано історіографічну інформацію не тільки про найбільш відомих Галаганів – Гната Івановича та Григорія Павловича, а й про інших членів цієї династії, які залишили по собі хоча б мінімальну згадку в науковій чи науково-популярній літературі. Це дозволило виявити загальний стан та рівень розробки історії роду Галаганів в українській історіографії, у тому числі й наявні в ній проблемно-тематичні лакуни. Завдяки цьому були визначені головні перспективи подальшого вивчення наукової теми.

Повнота викладу наукових результатів дисертації в публікаціях. За результатами дисертаційного дослідження автором було опубліковано 8 наукових праць, зокрема: 4 статті у наукових виданнях, включених до списку фахових видань України з історичних наук категорії Б (з них – 1 було написане у співавторстві з науковим керівником), а також 4 публікації матеріалів наукових коференцій різного рівня. Основні результати дисертації були апробовані у виступах на конференціях і семінарах: «XXXIV сесія Дніпровського осередку Наукового товариства імені Т. Шевченка, присвячена 150-річчю НТШ» (Дніпро, 9–10 березня 2023 р.); «77-ма Міжнародна наукова конференція «Каразінські читання (історичні науки)» (26 квітня 2024 р.); «Травневі студії 2024: історія, археологія та міжнародні відносини в умовах війни» (Вінниця, 2 травня 2024 р.); «V Яворницькі читання, присвячені 170-річчю від дня народження академіка Д. Яворницького» (Дніпро, 6–7 листопада 2025 р.).

Під час ознайомлення з текстом дисертації **порушень академічної доброчесності** не було виявлено. Використання текстових запозичень без відповідних посилань на джерела інформації не було зафіксовано.

Практичне значення отриманих результатів полягає у цілком реальних можливостях їх включення до більш широких контекстів вивчення історії соціальних еліт крізь призму даних генеалогії, інтелектуальної історії, історії історичної науки та інших спеціальних галузей історії та напрямів історичних досліджень. Матеріали дисертаційного дослідження також можуть бути використані в наукових та науково-популярних працях, присвячених історії України XVIII–XIX ст.; у лекційній і просвітницькій роботі наукових та навчальних закладів; у патріотичних заходах, семінарах, відкритих столах, присвячених історії та історіографії України.

Дискусійні положення й зауваження до дисертації. Високо оцінюючи самостійність виконання роботи, ґрунтовність проведеного автором аналізу джерел та спеціальної наукової літератури, аргументованість висновків, загалом надзвичайну професійну зрілість автора, вважаю за доцільне висловити окремі міркування та рекомендації, більшість з яких або мають дискусійний характер, або не можуть суттєво вплинути на загальну оцінку проведеного В. М. Додоухом дослідження.

По-перше, на мій погляд, мета у вступі дисертації сформульована дещо вузьче, порівняно з усім контекстом проведеного дослідження та його загальним змістом, адже в ній йде мова про «виявлення механізмів та принципів конструювання образу / образів» (с. 19) Ґалаганів, але не заявляється про комплексний аналіз практично всієї історіографічної традиції, присвяченої родині, що реально представлено на сторінках основної частини роботи. До речі, з цим, здається, погоджується й сам автор, на с. 193 зазначивши таке: «Результатом реалізації завдань дисертаційного дослідження стало не лише виявлення причин, механізмів, ідеологічних та наукових стратегій історіографічного освоєння роду Ґалаганів в історіографії другої половини ХІХ–ХХІ ст. Аналіз історії вивчення видатного старшинсько-дворянського роду дозволив також простежити процес трансформації самої української історичної науки. Дослідження роду Ґалаганів пройшло шлях від народницько-критичних та глорифікованих меморіальних інтерпретацій крізь конфронтаційні радянські та діаспорні уявлення, від національно-орієнтованих оцінок до сучасного міждисциплінарного та антропологічно орієнтованого підходу у вивченні та репрезентації соціальної еліти».

По-друге, певним моветоном є те, що серед семи дослідницьких завдань у вступі фігурують «історіографічна експертиза та обґрунтування теоретико-методологічного підґрунтя», а також фігурує бажання «створити (саме так у тексті???) репрезентативну джерельну базу дисертації». Адже насправді це самоочевидні й не підлягаючі обов'язковій констатації завдання будь-якого дисертаційного дослідження. До того ж джерельну базу навряд чи можна створити, натомість її можна «сформувати» або «структурувати».

По-третє, в тексті роботи є окремі невеликі цитати російською мовою, цією ж мовою подаються назви деяких монографій, періодичних видань, чого, на мій погляд, можна було легко уникнути шляхом подання авторського перекладу.

Трапляються в роботі також окремі стилістичні, орфографічні та пунктуаційні помилки й невідповідності (особливо в розділах 2 та 3).

По-четверте, дещо неоднозначні асоціації викликає використовуване автором (щоправда услід за вже започаткованим до нього піходом, який, здається, поступово самостверджується), словосполучення «археографічна монографія». Хотілося б зрозуміти, чим таке видання відрізняється від класичної або академічної археографічної публікації з наявними в ній передмовою, вступною статтею, інколи післямовою, обов'язковими науковими коментарями і примітками, додатками. З іншого боку, це словосполучення прийняти, то тоді потрібно подбати про чітке розуміння відмінностей між звичайною монографією й монографією археографічною.

І, нарешті, останнє. Дисертації дещо бракує авторських додатків (таблиць, графіків, діаграм), у яких наочно можна було б відобразити динаміку появи тематичних публікацій по етапах, ефективність та результативність діяльності окремих дослідників, можливо, подати стислі довідки про менш відомих дослідників, умістити портрети представників родини для кращої візуалізації їх образів тощо.

Загальний висновок. На підставі всебічного аналізу дисертації вважаю, що вона є самостійне, завершене, науково вартісне та досить якісне наукове дослідження, яке повністю відповідає всім вимогам, зазначеним у «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. №44 зі змінами). Здобувач Додух Валерій Миколайович цілком заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки зі спеціальності 032 Історія та археологія.

Рецензент

кандидат історичних наук,

доцент кафедри спеціальних галузей

історичного знання та дидактики історії

Дніпровського національного університету

імені Олеся Гончара

Віктор ВОРОНОВ

Проректор
з наукової роботи

Олег Маренков